
VÁLASZ

Replika a replikára

A tudományhoz hozzátartozik, hogy folytonosan felülvizsgálják korábbi megállapításait. Ennek a felülvizsgálatnak — amelyet igazán hatékonyan csak a szakágazat kutatói végezhetnek el — két lehetséges szempontja van: mennyire időtállóak egy-egy munka vagy kutatás eredményei, mennyire építhetők be a megállapítások a tudomány ismerethalmazába, illetőleg, ha a megállapítások idejét múlták is, a maguk korában (és ez a társadalomtudomány esetében különösen fontos) előrevitték-e a tudomány fejlődését. Az is természetes, hogy generációs különbségek is jelentkeznek ebben a felülvizsgálatban, és a különbségek képzettségi és szemléleti sajátosságokat is jelentenek.

Egy-egy munka értékelése tehát mindenképpen szükséges, a tudomány fejlődésé-

nek velejárója. Így mi az idősebb generáció tagjai — és azt gondolom ezzel Ferge Zsuzsa és Hankiss Elemér is egyetért — örülünk, ha a fiatalabb kutatónemzedék munkáinkhoz nyúl.

Itt Kelet-Közép, illetőleg Keleteurópában azonban még egy szempont társul szokásosan a korábbi kutatási eredmények értékeléséhez. Ez a szempont már nem mindenütt megszokott, de régiókban — különösen társadalmi politikai fordulatokat követően — nem ritkán az értékelés elsődleges szempontjává válik. Ez a szempont *politikai* minősítés. Így történt ez a huszadik századi Magyarországon — a legélesebben talán 1945-öt és méginkább 1948–49-et követően, amidőn a politika már szinte egyedül vált az értékelés alapjává és úgy tűnik mindezek a tapasztalatok, amelyek tovább „gazdagodtak” a hatvanas és a hetvenes években is, máig sem elegendők arra, hogy meggondolásra készítsenek most, amikor újabb társadalmi-politikai fordulat van születőben.

A magam részéről nagyon szívesen fogadom (s mindig is fogadtam) kutatótársaim tudományos kritikáját, ám szomorúvá tesz, és éppen a tudományunk és országunk jövője miatti aggodalom folytán, ha a tudományos kritika politikaiba fordul, kivált, ha az elfogultságmentesség ideológiai alapon kérdőjeleztetik meg. Mintha csak az ötvenes évek írásait olvasnám a „burzsoá objektivizmusról”, mint az imperializmus „szállás-csinálójáról”.

Ha jól emlékszem 1969 tavaszán jelent meg egy cikkem, amely a szociológia társadalmi funkciói és a politika lehetséges kapcsolatát vizsgálta fel és ott fejtettem ki — ami egyébként korábban is meggyőződésem volt, ha a kor stílusának megfelelően a megfogalmazás talán nem is volt mindig ilyen tisztá, hogy a *tudomány és a politika két, egymástól eltérő sajátosságokkal rendelkező társadalmi cselekvési szféra*, amelynek összekeverése a tudomány alapvető funkcióját, a *valóság megismerését* kérdőjelezi meg. Ebből az álláspontról kiindulva vitatkoztam az úgynevezett kritikai szociológia irányzatával (mert hiszen — és ez ismert — a kritikai szociológia egy időben nyugaton is divatos a politikához, különösen az „alapító atyák” epigonjai munkásságában a gyakorlatban is közelítő felfogás volt). Soha nem állítottam, hogy ne lettek volna maradandó eredményeik, gondoljunk csak C. Wright Mills munkásságára, de azt állítottam, és ezt nincs okom ma sem megkérdőjelezni, hogy az ilyen előre eltökélt kritika nyomán kialakult megoldások nem bizonyultak sem megvalósíthatóknak, sem egyes kísérletek időtállóaknak.

Én tehát valóban nem voltam és ma sem vagyok az úgynevezett kritikai szociológia elkötelezett híve, és ezzel feltehetően nem állok egyedül. Ám ez egyúttal nem jelenti — és itt a hamis antinómia — , hogy ez már „aulikus” kutatóvá, a fennálló viszonyok támogatójává, a „hatalom” tudatos kiszolgálójává tett volna. Másokat sem, engem sem. Mindig azt vallottam ugyanis, hogy a tudományos, és jelesül a szociológiai kutatás feladata a valóság (és pedig törvényszerűségeinek, ha ez lehetséges, összefüggéseinek, ha ez előbbi még nem bizonyul lehetőnek) feltárása. Ha ez a feltárás egyúttal kritika is a politika bármilyen irányzatával, akár az uralkodó politikai hatalommal szemben is, akkor természetesen kritika marad. De nem „premeditált” kritika, mert az éppen úgy torzít, mint a fennálló a „premeditált” támogatása.

Munkásságomban ezt követtem, ezért írásaim, előadásaim eléggé kritikusak voltak, ezt egyébként *akkor* az olvasók és a hallgatók is így fogták fel, és a „hatalom” nem egyszer így is reagált rájuk.

A viláért sem azért jegyzem ezt meg, mintha „érdemeket” akarnék gyűjteni ilyen

módon. Másutt már leírtam, hogy ez amúgy sem lenne sikeres, hiszen aki a hatalom megrögzött kiszolgálójának akar látni, annak a tényeket ugyan sorolhatnám, nem jelentene semmit; „az én már akkor megmondtam” versenybe pedig nem kívánok beszállni hasonló okokból, meg a jó ízlés okából sem. Csak a rend kedvéért említettem.

Ami lényeges: a premeditált kritikai — és pedig ideológiai jellegű megközelítés eltorzítja a tudományos értékelést, pontosabban aligha láttat mást, mint amit a megközelítés szempontjai láttatni engednek. Ezt Takács Géza írása is világosan jelzi. Valószínűleg az én hibám ugyan, hogy az általa bírált kötetben kifejezni szándékozott logikát nem fogja meg, és egészen bizonyos, hogy téves megállapításokat is tartalmaznak ezek a tanulmányok, ha ma írnám (szeretnék figyelmeztetni arra, hogy a bíralt kötetbe foglalt írások szinte kivétel nélkül 1983–84-ben jelentek meg először és akkori megjelenésük idején senki nem gondolta, hogy ezek az „alkalmazkodó, reprezentatív” szociológia termékei) nyilván sok mindent másképp fogalmaznék, és másként is fognék fel, hiszen saját és mások kutatásai is továbbhaladtak és társadalmi folyamatok maguk is értékelnek — visszafelé is.

Nem a „hatalom” birtokosai iránti „tapintat” vezetett tehát akkor, amidőn „bizonyos” politikai erőkről írtam a reform visszafogása kapcsán, hanem a vonatkozó kutatások hiánya (mint ismeretes, Berend T. Iván, aki elindította a kutatást erre nézve, csak jónéhány évvel később kapott lehetőséget). Példa ez arra, hogy mennyire félrevezető a későbbi ismeretek és indulatok visszavetítése.

Két példa a kritikából a kötet logikájának mellőzéséből vagy fel nem ismeréséből fakadó félreértésre. Az egyik az iskolarendszer és a modernizáció. Való igaz, azt írtam, hogy az 1945-öt követő évtizedek során a modern társadalomnak megfelelő iskolarendszer jött létre. S azzal is egyetértek, hogy iskolarendszerünk mai helyzete — ahogyan a bíráló szól — akadályozza a modernizáció folyamatát. Ellentmondás még sincs. Mert a második világháború után az iskolarendszer jelentős mértékben valóban az akkori modern szükségleteknek megfelelően alakult ki. Elegendő lenne talán a felsőoktatási szakok és a hallgatók százalékos arányát összehasonlítani, mondjuk az 1930 és 1960 között. Hogy mára ez az iskolarendszer nem megfelelő a folyamat igényeinek, ez az iskolarendszer szervezeti és tartalmi megmerevedéséből és a modernizáció második szakaszának szükségleteiből, pontosabban a kettő közti ellentmondásból fakad. A másik példa: a kritikus szembeállítja egymással Martinovics-per és a Rajk-per jellegét. Jogosan lát a kettő között tartalmi különbséget, messzemenően egyetértek vele. Ez azonban nem változtat azon, hogy mindkettő a politikai ellenféllel való büntető „bíró-sági” leszámolás. S én politikai kultúránkra kizárólag ebből a szempontból láttam a kettő között jellemző azonosságot.

Végülis csak megismételhetem: a tudományos elemzés minden eredmény sorsa, az ilyen kritikának a szerző csak örülhet, mert ha elmarad, az eredményeket minősít. Ami pedig a tudomány fejlődésének előmozdítását illeti, talán nem árt emlékezni arra, hogy az 1958-at követően kiépült szociológiát, szinte a semmiből kellett megteremteni, és ez a munka, ezek a kutatások teremtették meg azokat a feltételeket, amelyek között a későbbi kutatások remélhetően e néhány évtized eredményeit meghaladó tudományos eredményekkel folytathatnak. Mai politikai (még ha ez a „mai” az 1987-es esztendő is jelenti) helyzet, a mai szemlélet alapján való politikai elmarasztalásra nem is a műnek, hanem a szerzőknek, azonban azt hiszem több kétséget ébreszthet a megközelítés modernsége iránt, mint a bíralt művek esetében. Sokkal inkább a régi gyakorlat más

előjellel való felbukkanásának veszélyét jelzi. Ezért „replikáztam” erre és viszonylag terjedelmesen, vállalva a „mosakodás” cseppet sem rokonszenves látszatát.

Kulcsár Kálmán

*

Antal Z. László elküldte Takács Géza tanulmányát Ferge Zsuzsának. A következő választ kapta:

Kedves Laci,

Köszönöm, hogy felhozta Takács Géza könyvkritikáját. Sajnos, a válaszkérésnek nem tudok eleget tenni, mert szakmai vitához nem látok alapot.

Egyébként sok sikert a Replikának, Magának meg Boldog Új Évet.

Üdvözlettel
Ferge Zsuzsa

AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ UJDONSÁGAIBÓL!

HAMAROSAN MEGJELENIK!

NÉGY ESSZÉ A SZABADSÁGRÓL

Gondolkodók, kis sorozat

Ára: kötve 90.– Ft

A rigai születésű (1909), Angliában élő filozófus, a klasszikus liberalizmus huszadik századi képviselője. A kötetben szereplő négy írását a történelem-filozófia alapl művei közt tartják számon. Esszéiben arra keresi a választ, mi a szabadság. Az, ami a Nyugatot naggyá tette, vagy ami a Keletet még ma is a kicsinyesség bűvöletében tartja?

A kötetet Erős Ferenc és Berényi Gábor fordította.

*

A könyv kapható vagy megrendelhető az Európa könyvesboltban
(Budapest, 1073. Lenin krt. 7. Telefon: 122-10-82).

*

Hirdetési igényével forduljon Szerkesztőségünkhöz.
BKE, Szociológiai Tanszék, 1093. Dimitrov tér 8.
Postacím: Iván Andrea 1828 Bp. 5. Pf. 489.